

**VÄSTRA TUNHEMS PRÄSTGÅRD
EN BYGGNADSHISTORISK BESKRIVNING**

Artikel från sid. 52-62 i jubileumsskriften

**VÄSTRA TUNHEMS
HEMBYGDSFÖRENING
1936-1986
50 ÅR**

VÄSTRA TUNHEMS PRÄSTGÅRD

EN BYGGNADSHISTORISK BESKRIVNING

Västra Tunhems prästgård låg ursprungligen på det s k Stensgårdet cirka 350 meter söder om kyrkan strax intill platsen för hembygdsföreningens traditionella Valborgsmässaofirande. Prosten Adolf Kloo har i en artikel om prästgården år 1949 skrivit att "Här över Stensgårdet gick den tidens kyrkoväg fram och ännu urskiljer man delar av den mur som bildade hägnad mellan vägen och prästgårdsbebyggelsen. Under en säregen gräsbeväxt kulle döljer sig sannolikt lämningar av prästgårdsbyggnadens spismur". Byggnaden brändes liksom en stor del av Tunhemsbygden under Kalmarkriget, som pågick under åren 1611-1613. I folktraditionen kom detta krig, inte utan skäl, att kallas för "Brännefejden". I den äldsta födsle- och dopboken för Tunhem står det att "Den 10/2 1612 avbrände de danske alla husen i prästgården såsom och i församlingen mestadels. Sedan flyttade sal. hos Gud kyrkoherden herr Lars ifrån Stommen vid Tunhems kyrka hit på ett lägligare rum, som prästgården nu är uppbyggt. Och alla husen som efter hans död 1649 20/12 har varit hade han med deras inre uppbyggt på sin egen omkostnad utan församlingens tillhjälp".

Den nya plats som herr Lars (Laurentius Andreae Grotte, som var kyrkoher-

de i Tunhem under åren 1610—1647 eller —49) valde att uppföra sin nya prästgård på, kom att ligga cirka 500 meter sydost om kyrkan där Hunneberg viker av något mot öster. Platsen var vid denna tid bevuxen av ekskog varvid prästgården kom att ligga mer skyddad än tidigare. Det omgivande ekbeståndet kom dock att reduceras kraftigt under kung Carl XI regeringstid då virke togs därifrån till flottans båtar. Även Christoffer Polhem hämtade ekvirke från bergsplatan på 1700-talet till sluss- och kanalbygget nere i Trollhättan. Ett stort antal ekar växer dock än idag kvar på platsen. En av dessa har genom en årsringsdatering, en s k dendrokronologisk undersökning, bedömts börjat växa under en period mellan 1100-talet och början av 1300-talet och lär vara Sveriges näst äldsta levande "individ".

Den nya prästgården som Laurentius Grotte lät uppföra kan ej ha varit särdeles gediget byggd för redan år 1716 kan man läsa i handlingar att "med reparation och byggnad i den förfallna och snart nedruttna prästgården är ännu så gott som intet av församlingen tillgjort" samt vidare att "måste dock utan uppskov landshövdingen och häradshövdingen tillitas att en gång bliver där laga husesyn hållen, mellan pastorn

och församlingen delade och gården såsom annorstädes uppbyggd". Sockenmännen i Tunhem anmodades att snart återuppbygga en ny prästgård. Byggnationen fördröjdes dock av efterdynningar av den stora ofreden vid 1700-talets början men den 4 maj 1719 rapporteras dock att timmer till prästgårdsbygget var framkört. Två år senare år 1722 var prästgården "ånyo berömligen uppbyggd, murad och väl inredd, att församlingen som till sådant varit villig bör därför hava sitt välförtjänta beröm".

Den nya prästgården fick vederbörlig uppskattning av Carl von Linné som gästade Tunhem tjugofyra år senare. I hans "Västgötaresa" kan man från den 21 juli 1746 läsa "Tunhem 3 kvart ifrån Trollhättan blev vårt nattkvarter sedan vi sluppit Marstrand, Blåkulla och Trollhättan. Detta Tunhem låg såsom ett jordiskt paradiset på södvästra sidan av Hunneberg, där Hunneberg gjorde en vik. Prästgården som var den vackraste ibland alla jag sett, låg här invid roten av Hunneberg på ett höglänt fält som på norra och östra sidorna betäcktes av själva Hunnebergs väggar vilka vore klädda av ek nedan ifrån allt uppåt. I söder var en stor ekskog, på västra sidan var även en ekskog, men som landet här

Prästgårdens mangårdsbyggnad år 1902 Foto ur "Bilder från vår bygd" häfte nr 2 utgivna av Vänersborgs fotoklubb.

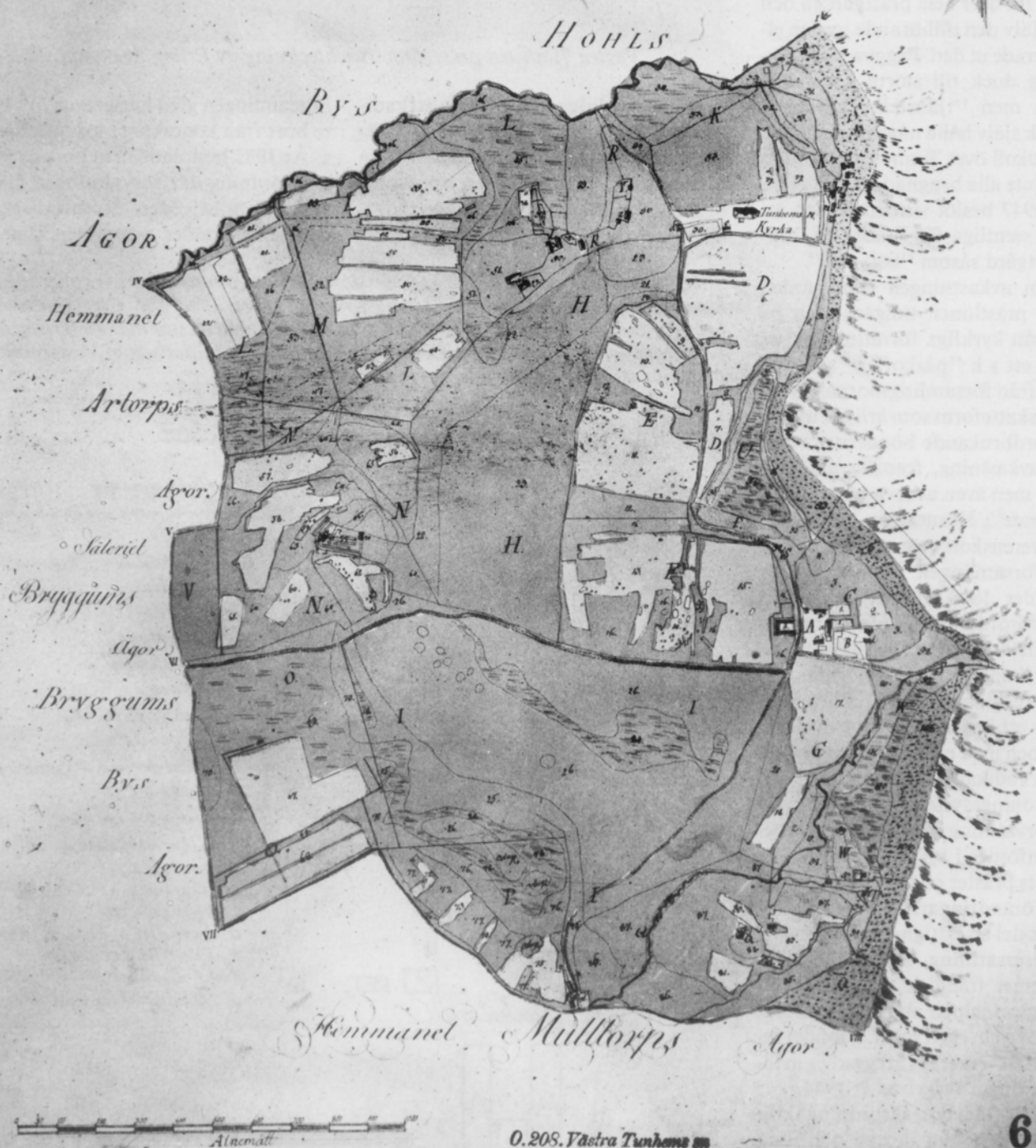

CHARTA
ÖFVER
TUNHEMS PRÄSTEGÅRD

ÖF
ELFSBORGS HÖFDINGEDÖNE
Welne Härad och Tunhems socken

Förfallad år 1793 af

L. Joh. Beckman

O. 208. Västra Tunhems socken

68

Karta över Tunhems prästgård upprättad år 1793 av L. Joh. Beckman. Originalkartan förvaras vid Lantmäteriverket i Gävle.

hade en avsättning, kunde skogen ej synas ovan fälten, utan öppnade en perspekt åt den vidlyftiga slätt som var täckt av åkrar och ängar”.

Som nämnts ovan lät Laurentius Grotte på 1610-talet ”på sin egen omkostnad utan församlingens tillhjälp” uppföra en ny prästgård söder om kyrkan. Då det efter cirka hundra år återigen blev aktuellt med en nybyggnad ansåg man att husen borde delas upp mellan pastorn och församlingen. Liksom i landet i övrigt förfogade kyrkoherden vid denna tid över hela prästgården och brukade själv den tillhörande jorden eller arrenderade ut den. Byggnadsskyldigheten ålåg dock till större delen församlingen men ”tjänsteinnehavaren” måste dock själv hålla några hus. I olika synesprotokoll över Tunhems prästgård är därför inte alla byggnader medtagna. Först år 1947 beslöt stiftsnämnden att ”insynas” samtliga byggnader på Tunhems prästgård såsom ”laga hus”.

Förutom avkastningen från gården baserades prästlönen tidigare även på avgifter från kyrkliga förrättningar, på offer bl a ett s k ”påskoffer” samt på ”tionde” från församlingsborna. Tiondet var en skatteform som årligen utgick från de jordbrukande böndernas vegetabiliska avkastning, framför allt från spannmål men även av levande djur s k ”kvicktionde”. Kvantiteten bestämdes genom överenskommelse mellan prästen och församlingen. Mängden kom också under 1800-talet att regleras i kungliga förordningar. Tiondet utgjorde under hela 1800-talet en väsentlig del av prästerskapets avlöningsförmån. År 1862 ersattes dock lönen i natura i huvudsak av ett kontantavlöningssystem.

Först i och med en lagändring år 1910 skedde en radikal förändring både vad gällde avlöningssystemet och prästgårdarnas förvaltning. En helt ny löneberäkning infördes i syfte att tillförsäkra alla landets präster en ”anständig bärgning”. Förändringarna innebar för prästernas del en rättighet till fri bostad och skjutsersättning. Angående avlöningssystemet frångick man i stor utsträckning principen att varje pastorat skulle avlöna sin egen präst. Tiondet indrogs till statsverket för att gradvis avlösas och slutligen avskrivs år 1944.

Genom 1910 års boställsordning skiljdes prästgården som bostad och tomt ifrån prästjorden i övrigt. Det s k lönebostället blev en särskild jordbruksenhet som arrenderades ut.

Västra Tunhems prästgård. Tuschteckning av Erling Svensson 1980.

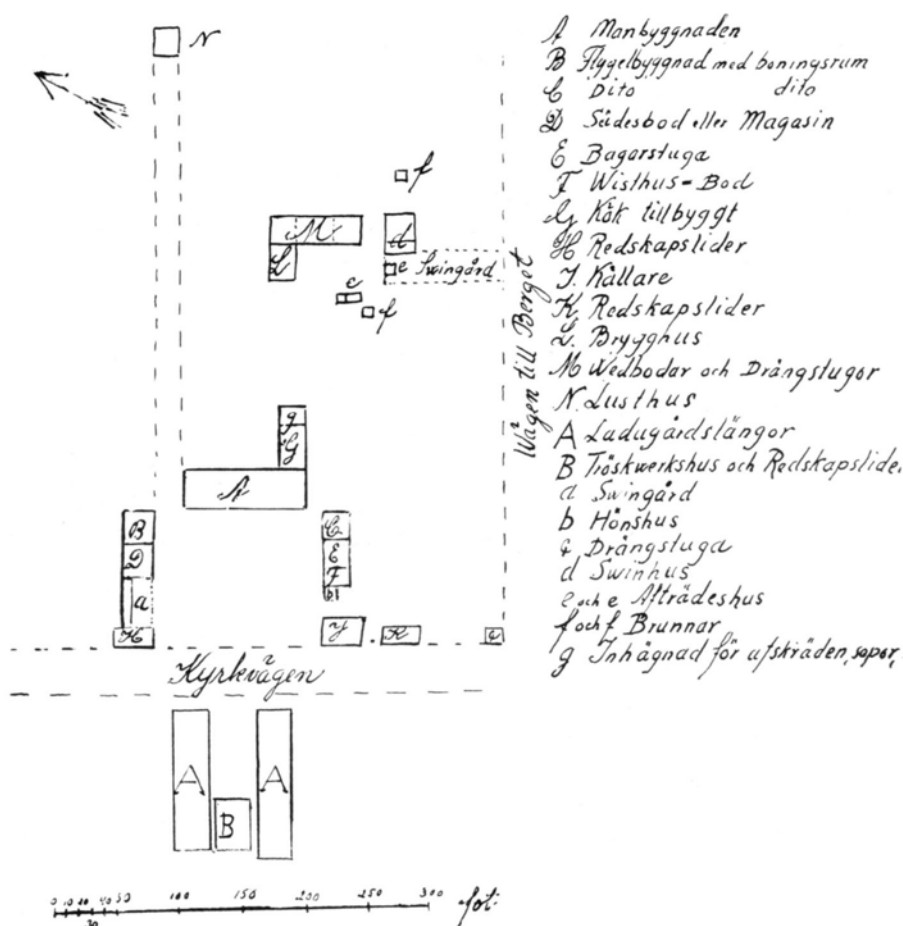
Boställsordningen medförde ett radikalt ingrepp i den traditionella förvaltningen då denna förlades under statliga myndigheter. Länsstyrelsen för jordbruksdelen, domänstyrelsen för skogsdelen och över dem kammarkollegiet.

Församlingen gled härigenom allt längre bort från kontakten med boställena.

År 1932 beslutade man om en ny boställsordning där förvaltningen liksom tidigare prästjorden decentraliserades och anförtröddes pastoraten som nu-

Situationsplan upprättad 1872 av Claes Joh. Ljungström som var kyrkoherde i Tunhem under åren 1872—1882. Ljungström är mest känd för eftervärlden som hembygds- och hembygdsskildrare. Han har efterlämnat en stor mängd skrifter inom arkeologi och hembygdsvård. Det var på Ljungströms initiativ som Västergötlands Fornminnesförening bildades år 1863.

Tunhems Prästgård 1872

mera själva kan utarrendera sina boställen under kontroll av boställs- och stiftsnämnder. Enligt 1951 års lagstiftning är prästerskapet inordnade i det statliga löne- och pensionssystemet och församlingsprästers löneutgifter utbetalas av respektive pastorat. För avlöningen skall pastorn först ta i anspråk egna hithörande tillgångar och därefter utdebitera medel med högst 20 öre per skattekrona. Eventuellt överskjutande belopp betalas av kyrkojorden.

För att återknyta till den 1722 uppförda prästgården i Tunhem så byggdes den på i stort sett samma grund som den av Laurentius Grotte uppförda byggnaden.

I 1844 års laga af- och tillträdessyn beskrevs den nya prästgården som en "Manbyggnad, af timmer på stenfoot, brädfodrad, rödfärgad, täckt med tegel på bräder, 45 alnar lång, 16 alnar bred inom knutarna samt 6 1/4 alnar hög, inredd å nedre botten till sal (på cirka 70 m²) matrum, sängkammare, förmak, 2 s k expeditionsrum, köskammare, kök och förstuga". Enligt en situationsplan från år 1872 var ett "kök" tillbyggt åt öster med en utanförliggande "inhägnad för afskräden, sopor o dyl".

Byggnaden omgavs av två flygelbyggnader. Den norra längan är dock ej medtagen i 1884 års synesprotokoll då den sannolikt vid denna tid "tillhörde" tjänsteinnehavaren. Enligt 1872 års situationsplan anges dock byggnaden vara avdelad i en bostadsdel mot öster och en "sädesbod" eller magasin mot väster.

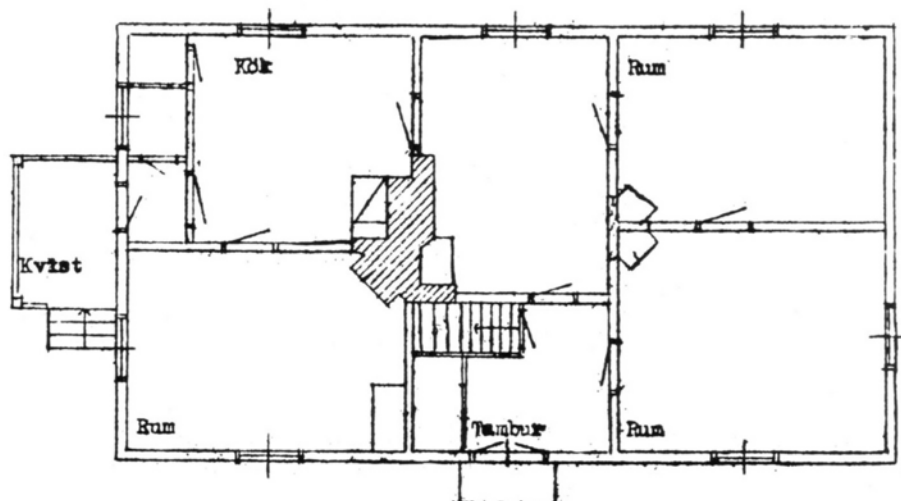
Denna indelning kan än idag avläsas i planlösningen och den äldre fasta inredningen. Bostadsdelen mot öster hade sannolikt förstuga mot gårdsplanen med ett bakomliggande stort "kök" mot norr och två gavelrum mot öster. Dörarna mellan de ovannämnda rummen är än idag fyllningsdörrar av äldre typ endast 1,65 meter höga och med utanpåliggande "fyllningar" eller speglar och stora plattgångjärn. Rumshöjden är vidare inte högre än cirka 2,05 meter. "Magasinsdelen" fick efter en senare ombyggnad till bostadsrum något högre dörröppningar och halvfranska fyllningsdörrar.

Prästgårdsjorden var under slutet av 1800-talet utarrenderad av kyrkoherden och sannolikt var den norra flygelbyggnaden redan vid denna tid bebodd av "boställets" arrendator.

Enligt 1872 års situationsplan upptogs området mellan den norra flygel-

Den fd arrendatorbostaden år 1948. — Foto N I Svensson Vänersborgs musei bildarkiv.

Uppmätning av den norra flygelbyggnaden den 31.1 1949. R.K.

byggnaden och den s k Kyrkvägen av en svingård samt ett redskapslider som låg med långsidan utmed vägen.

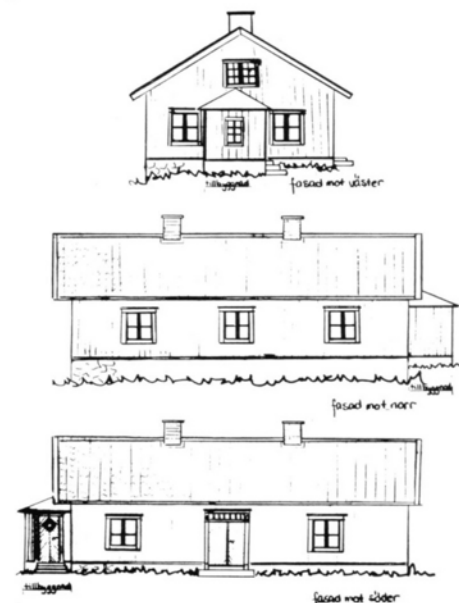
Den södra flygelbyggnaden är på situationsplanen upptagen som "Flygelbyggnad med boningsrum" sammanbyggd mot väster med en bagarstuga en "wisthus-bod" och med ett mindre hönshus tillbyggt mot den västra gaveln. Flygeln omnämns också i ovannämnda synesprotokoll som "Wisthus af timmer under tak av tegel innehållande bagarstuga samt en bod. Med denna byggnad befanns den till pastorns hus hörande drängstugan numera sammanbyggd. Den gamla drängstugan, var efter hvad direktören Ågren uppgaf nedrefven". Den senare omnämnda byggnaden är sannolikt den drängstugan som på 1872 års karta är inritad i vinkel mot brygg-huset. Den förra drängstugan är i synesprotokollet, tillika med en källare, ett svinhus, ett hemlighus samt "i ladugården" vagns- och redskapshus, fähus, fähus och tiondelada upptagna under "Boställshafvarens hus".

Den östra delen av den södra flygelbyggnaden är således uppförd under

1800-talets senare hälft medan den västra sannolikt är byggd samtidigt med huvudbyggnaden på 1720-talet.

Strax väster om flygelbyggnaden ovan låg enligt ovannämnda karta en källare med långsidan mot kyrkvägen, källaren

Fd arrendatorsbostadens fasad mot väster, mot norr och nederst mot söder.

finns kvar än idag. Den beskrivs i 1884 års syn vara "uppförd af gråsten med överbyggnad av trä med tegeltak".

Strax väster om källaren låg enligt kartan ett redskapslider och längst bort i det sydvästra hörnet av trädgården invid korsningen av kyrkvägen och vägen upp mot prästeklev en mindre drängstuga.

I den stora trädgården bakom man-gårdsbyggnaden låg år 1872 ett brygg-hus med en vinkelbyggnad mot öster inrymmande vedbodar och de drängstugor som har beskrivits ovan i samband med den södra flygelbyggnaden.

Brygghuset beskrivs i 1884 års syn vara uppfört av gråsten under tak av tegel. Enligt hörsågen användes byggnaden tidigare som brännvinsbränneri.

Angående husbehovsbränningen så bestämdes år 1731 att ägare till mantal-satt jord skulle få bränna till husbehov mot en årlig avgift till kronan. I sin penningnöd förklarade dock Gustav III år 1775 att brännvinstillverkningen skulle vara ett "regale" d v s ett kronans privilegium. Han misslyckades dock med att centralisera brännvinstillverkningen då den omfattande lönnbränningen fortsatte. Kronobrännerierna stängdes samtidigt med att rätten till husbehovsbränningen återupplivades. År 1880 infördes en viss begränsning efter gårdens storlek och en brännvinsskatt betalades efter den använda pannans rymd. År 1812 blev jordvärdet bestämmande för både pannrymden och den ovillkorliga skatten. År 1829 redovisades i hela Sverige 173.124 brännvinspannor. Pannrymden fortfor att vara norm fram till 1855 då tillverkningens storlek blev avgörande. Vid 1859-1860 års riksdag förbjöds hus-behovsbränningen helt. Tillverkningen har sedan dess dirigerats helt av staten.

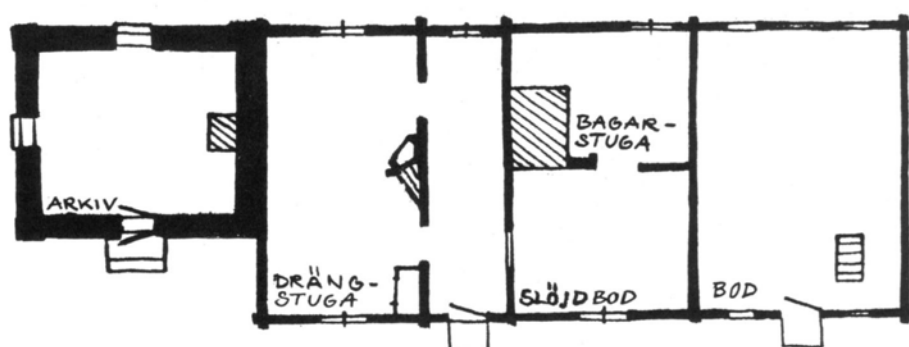
För att återknyta till det f d brännvinsbränneriet på Tunhems prästgård och 1872 års situationsplan så låg det ett svinhus och ett intill svingården angränsande avträde strax söder om det ovan-nämnda brygghuset. Strax väster därom låg ytterligare en drängstuga och vid platsen fanns även två brunnar.

I 1884 års syn finns under "Boställs-hafvarens hus" upptaget såväl ett svin-hus som ett hemlighus. Det förra var uppfört av timmer under tegeltak me-

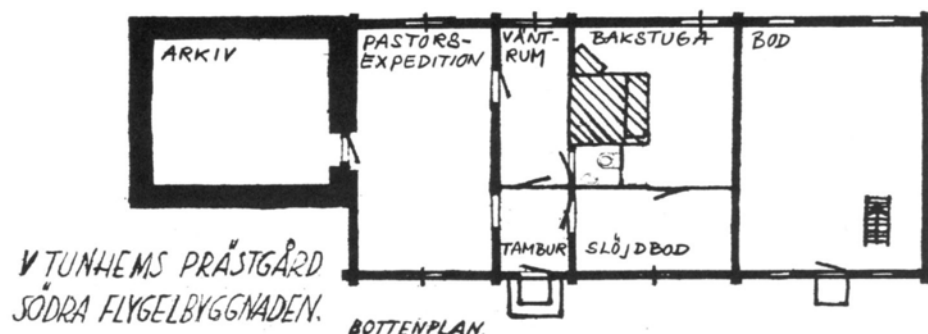
Brygghuset, det f d brännvinsbränneriet med det intilliggande vinkastet. — Foto N I Svensson 1948 Vänersborgs musei arkiv.

Den södra flygelbyggnaden år 1948. — Foto N I Svensson. Vänersborgs musei bild-arkiv.

Planritning av den södra flygelbyggnadens bottenvåning efter 1916 års tillbyggnad av ett arkiv mot öster.

Lusthuset, vilket interiört har 1700-tals karaktär med schablonmålade väggar ovanför en panel med liggande breda bräder. Schablonens motiv är ett vinstocksblad.

dan det senare var byggt av bräder. Om dessa byggnader överensstämmer med de på 1872 års karta upptagna husen eller om de motsvarar de byggnader som idag ligger i den sydvästra delen av trädgården bakom den södra flygelbyggnaden är dock oklart.

Medtagen på 1872 års karta men ej i 1884 års synesprotokoll är det lusthus som idag ligger i lövskogsbrynet längst österut i trädgården. Upptaget i protokollet men ej på ovannämnda karta är vidare det spannmålsmagasin som idag ligger utmed "kyrkovägen" strax intill den norra flygelbyggnaden. Magasinet är i synesprotokollet upptaget som "Bod med dubbel botten och loft af timmer, under tak af tegel och innehållande två afdelningar på nedre botten".

Fägården låg även i äldre tider på den

västra sidan av kyrkvägen. Under 1800-talet omfattade denna två i väst-östlig riktning parallellställda ladugårdslängor. Mellan dessa låg i den västra delen av fägården ett sammanbyggt tröskverks-hus och redskapslider. I 1884 års syn kan man läsa under "Boställshafvarens hus" att den ena längan inrymde vagns- och redskapshus, fårhus och fähus med loge och två lador. Den senare delen av byggnaden "var nu så tillvida ändrad att den afdelning som förr användts till fähus, apterats till och tillagts ena ladan". Byggnaden var liksom den andra längan uppförd i skiftesverk, resvirke och timmer under halmtak.

Den andra längan inrymde tiondelada sammanbyggd med församlingens fähus och stall. Vägen emellan tiondeladan och fähuset var vid synen flyttad 11 1/4 alnar inemot ladan för att kunna utnyttja fähusets längd. Invid kyrkvägen och dammen strax norr om fägården låg fram till 1970-talet en äldre smedja.

En stor förändring för såväl fägården som för prästgårdsmiljön som helhet inleddes den nya ladugård som stod färdig år 1909 strax norr om de äldre fägårdsbyggnaderna. Den nya ladugården inrymde ursprungligen vid den östra gaveln ett stall med fyra spiltor, två boxar, en fölbox samt en selkammare avdelad mot det nordöstra hörnet av byggnaden. Stallet hade dubbeldörr på gavelfasaden, en enkeldörr mot ladugårdsbacken samt en utgödslingsdörr mot norr.

Invid stallet finns en körloge från vil-

ken höet lastades av till lador över såväl stallet som den bredvidliggande ladugården. Väster om körlogen finns en liten, sannolikt senare avdelad snickarbod åt söder och en hölada som var öppen upp mot taknocken mot den norra långväggen. Intill snickarboden mot väster låg mjölkrum, motorrum med hydrofor samt kyl- och disktrum. Den intilliggande ladugården hade plats för tretio kor. Längst mot väster låg så ett svinhus med ett överliggande höns-hus. Rummen som har ett flertal mångspröjsade fönster med små utgångsdörrar mot ladugårdsbacken är inrymda i en vinkelbyggnad mot den förra längan. Den i vinkel uppförda byggnaden inrymmer mot norr en stor hölada vilken sannolikt är förlängd på 1940-talet mot norr. Längs hela den västra långsidan löpte ett körhus under ett snedtak.

Strax väster om ladugårdslängan uppfördes på 1930-talet ett magasin vilket låg med gaveln mot ladugårdsbacken. Byggnaden som "avlöste" spannmålsmagasinet vid den norra flygeln på mangården inrymde två vagnskjul i den undre våningen. Över utrymmet mellan magasinet och ladugården fanns ett tak under vilket det bildades ett öppet vagnslider. Mot den västra långväggen på magasinet fanns så slutligen ett tillbyggt "snedskjul" för en harv.

I slutet på 1940-talet fanns planer på att riva ladugården då framför allt den murade fähusdelen och stallet ansågs vara för dåligt byggt då de murade väg-garna ständigt var fuktiga. Planerna

Västra Tunhems prästgård med Hullsjön i bakgrunden sett från "prästhyllan" på Hunneberg under 1910-talet.

1909 års ladugård med intilliggande magasin och vagnslider år 1969. Foto Vänersborgs musei bildarkiv.

förverkligades dock aldrig på grund av kostnadsskäl. År 1956 genomfördes istället en ombyggnad av ladugårdslängan varvid stallet kom att byggas om till garage med två stora dubbelportar mot gårdsplanen. För hästarna, vilka behölls fram till 1958 iordningställdes istället två spiltor och två boxar mellan den öppna höladan, diskrummet och fähusdelen. För luftfuktigheten i ladugården installerades en ventilationstrumma uppe i ladugårdstaket. Vidare byggdes två silotorn mellan svinhuset och den stora höladan. Tornen används ej idag då dom anses ha för liten rymd per torn.

År 1962 byggdes en mindre spannmålstork ovanför det f d stallet.

Under åren 1965-1972 användes ladugården, f d svinhuset och tillbyggnaden i hörnet mellan ladugården och den vinkelbyggda höladan för svinuppfödning. Därefter har uppfödningen varit inriktad på ungnöt varvid endast ladugårdsdelen används.

Hönshuset var i bruk fram till mitten på 1960-talet. Nu tjugo år senare har utrymmet byggts om till snickarbod.

År 1972 revs magasinet väster om ladugården för att ge plats åt en större spannmålstork. Den senare som är sammanbyggd med den äldre ladugården inrymmer sex lagringsfickor, tre torkbingar och en utlastningsficka. De nuvarande lagringsfickorna rymmer fyrtio ton spannmål vardera i jämförelse mot planbottentorken i gamla magasinet som rymde tjugofem ton.

År 1977 byggdes en ny friliggande maskinhall på cirka trehundra tjugokvadratmeter strax norr om den ovannämnda spannmålstorken.

I prästgårdsträdgården öster om kyrkvägen finns idag ett antal byggnader

som tillkommit efter upprättandet av 1872 års situationsplan och 1884 års syneprotokoll. Längs kyrkvägen söder om stenkällaren ligger således en långa vilken idag inrymmer tre garage, men som sannolikt ursprungligen har varit vagnslider, ett stall med två spiltor samt en hölada. Den senare fick på 1960-talet en dubbelport för att kunna inrymma en skördetröska och används idag som redskapslider. Utmed vägen upp mot Prästeklev intill det ovan nämnda svinhuset ligger vidare en rymlig vedbod samt ett timrat hönsbhus. Det senare lär enligt uppgift vara flyttat till prästgården i början på 1900-talet. Längs bryggshusets södra gavel finns slutligen ett litet glasat "vinkast" i vilket det ännu växer ett flertal vinstockar med såväl blå som

gröna druvor.

I början av 1900-talet inköpte församlingen det gamla spannmålsmagasinet invid den norra flygelbyggnaden av arrendatorn då det "stod i fara att flyttas eller rivas". På den övre våningen lät kyrkoherde Adolf Kloo iordningställa ett kyrkomuseum med diverse olika föremål tillvaratagna vid 1937-1938 års stora renovering av Västra Tunhems kyrka.

Bland föremålen kan nämnas orgelpipor, ljusstakar, en kristusbild, delar av en äldre altarring, oblatjärn, nycklar, en vindflöjel, en talarstol mm.

I det södra rummet på den nedre boten placerades ett stort antal stenfragment från äldre gravkamrar och gravhällar. Stenarna är numera tillbakaflytt-

Väggkorsningen "kyrkvägen" och vägen upp mot Prästeklev med "Stallängan" och svinhuset i bakgrunden. — Foto N I Svensson 1948. Vänersborgs musei bildarkiv.

Det f d spannmålsmagasinet invid kyrkvägen strax norr om den norra flygelbyggnaden. — Foto Vänersborgs musei bildarkiv.

Mangårdsbyggnaden från kyrkvägen vid 1900-talets början. — Foto A Bergqvist.

"Doktor" Blomkvist med maka jämte kusken Magnus framför huvudbyggnadens glasveranda och 1916 års arkivbyggnad. Blomkvist var teologie doktor och kyrkoherde i Tunhem under åren 1883—1920.

tade och nedgrävda vid en plats nära kyrkan. Av detta museum återstår idag endast fragment.

Själva prästgårdens huvudbyggnad stod sannolikt i stort sett oförändrad fram till 1900-talets början vad gäller exteriören. Angående byggnadens sockel bestod denna enligt uppgift fram till sekelskiftet 1900 av "väldiga eksyllar på bastanta knutstenar. Den torra grusgrunden har tillåtit sådan anordning, och ännu när eksyllarna utbyttes mot granit voro de ej särdeles anfrätta".

Vid 1900-talets början tillbyggdes huvudingången med en tidsenlig glasad veranda med mångspröjsade och flerfärgade rutor. Sedan Adolf Kloo år 1921 blivit kyrkoherde i Västra Tunhem genomgick dock huvudbyggnaden år 1923 en omfattande renovering och ombyggnad. Vad gäller bottenvåningens planlösning ombyggdes själva förstugan varvid bland annat ett nytt fönster togs upp i det nyinredda kapprummet. De äldre expeditionsrummen slogs samman till ett varvid väggen mot förstugan flyttades några meter åt söder. Detta medförde i sin tur att de två fönstren i detta rum även de fick flyttas ett stycke åt söder. Dörren från expeditionsrummet mot jungfrukammaren sattes igen. En inre trappa togs upp till det pannrum och matkällare som inreddes under byggnadens södra del. I samband med detta arbete fann man en äldre källarmur med en gravhäll från 1600-talet. Enligt inskriptionen härrörde stenen från det år 1648 uppförda gravmausoleet över Göran Kafle och Merta Soop som tidigare låg strax sydost om kyrkan.

Sannolikt var det i samband med ovan nämnda renovering som man även tog upp ytterligare fönster i den stora matsalen samt det nordöstra gavelrummet för att på så sätt få en mer symmetrisk exteriör.

Den lilla tillbyggnaden mot öster, som tidigare lär ha inrymt ett kök, utvidgades mot söder med en skrubben och en förstuga med ytterdörr åt väster. Tillbyggnaden kom senare att förutom förstuga inrymma en jungfrukammare samt ett skafferier. I övrigt borttogs samtliga kakelugnar och köksmuren. I salen uppmurades istället en för tiden modern öppen spis. För den övre våningen innebar 1923 års renovering en helt ny planlösning. Den äldre vindsvåningen som tidigare haft en stor öppen vind med två inredda gavelrum inreddes med ytterligare två sovrum, ett badrum samt en stor öv-

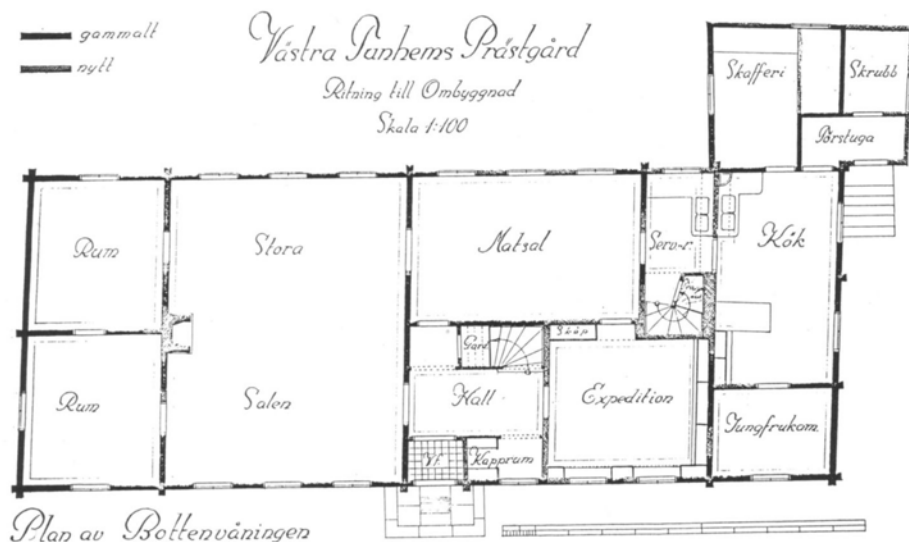

Mangårdsbyggnadens huvudfasad mot väster efter 1923 års ombyggnad. — Foto N I Svensson 1958. Vänersborgs musei bildarkiv.

Mangårdsbyggnaden från trädgårdssidan. — Foto N I Svensson 1948. Vänersborgs musei bildarkiv.

Ritning till 1923 års ombyggnad av mangårdsbyggnaden.

re "hall" kallad "Lofet". Vid inredningen av detta rum skänkte Adolf Kloo en möbel i bondrokoko målad i allmogelblått. Takbjälkar och dörrar kom att målas i anslutande stil med marmoringar och blomstermotiv. Efter 1938 års renovering av kyrkan placerades en sektion av den gamla altarringen i rummet. Detta kom fram till mitten av 1900-talet att flitigt användas som bland annat vigsellokal. Omkring 2/3 av alla vigslar i församlingen förrättades vid denna tid på "Lofet".

För exteriörens del innebar inredningen av vindsvåningen en mycket stor förändring då det sammanlagt på båda takfallen togs upp åtta stycken takkupor i det tidigare för 1700-talsbyggnaden så karaktäristiska höga branta sadeltaket. Vidare inkläddes de två skorstena med kopparplåt. Vid huvudentrén borttogs den glasade verandan för att ersättas av en för 1920-talet tidssänlig klassicerande portal.

En annan stor förändring på mangårdsbyggnaden genomfördes år 1916 då den södra flygelbyggnaden tillbyggdes åt norr med ett arkiv för pastorsexpeditionens handlingar. Det uppfördes i rött tegel med dörr mot gårdsplanen och järnspröjsade fönster mot öster och söder. I byggnadens hörn fanns "dekoratitivt ytmurade" hörnpilastrar. Den nya arkivbyggnaden kom genom att den var något smalare än den äldre flygellängan att bli något indragen i den främre fasadlinjen och något förskjuten i sadeltaketsnock. Arkivet var interiört försett med en kamin och hade tegelskorsten med utkragad sockel och krön. Arkivet uppfördes på en underliggande rotfruktskällare med gavelnedgång.

Under åren 1925—1927 uppfördes en ny rymlig arrendatorsbostad strax sydväst om den gamla fägård. Byggnaden som fick något av "egnehems-karaktär" över sig uppfördes i 1 1/2 plan med öppen förstukvist mot söder med valmat tak samt däröver en frontespis med likaså valmat tak. Mot norr finns ett tidsenligt burspråk. Under slutet av 1960-talet förändrades exteriören något genom insättandet av nya mer moderna fönster.

Mellan arrendatorsbostaden och kyrkvägen uppfördes på 1930-talet en bostad för "laggårdskarln" och hans familj samt för drängen. Den förre hade en lägenhet på två rum och kök med ingång ifrån den södra gaveln medan drängen, som ingick i arrendatorns

Den nuvarande arrendatorsbostaden och f d "lagårdsskarlens hus" sett från öster år 1969. — Foto Vänersborgs musei bildarkiv.

kosthåll, endast hade ett rum på vinds-våningen. Till detta som hade en takläta mot väster kom man via en dörr och trappa på den västra långsidan. Byggnaden inrymde förutom dessa lägenheter även en tvättstuga för arrendatorns bruk mitt i byggnaden men med dörr mot den västra långsidan samt innanför denna en bagarstuga som sedan slutet av 1940-talet har använts mest som för-råd. Vid den norra gaveln fanns så en vedbod samt ett avträde för "lagårdsskarlens" familj och sedan ytterligare en vedbod mot den östra långsidan. På den övre våningen fanns slutligen en öppen vind mot den norra gaveln. Rumsindelningen är än idag i stort sett den samma fränsett att bostadsrummen har slagits samman till en modern lägenhet på tre rum och kök.

År 1947 tog man vid ordinarie gällstämman med Västra Tunhems pastorat upp frågan om att låta inregistrera prästgårdsområdet som byggnadsminne enligt "Lagen om skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader" från den 12 juni 1942. Härigenom skulle denna gamla och karaktäristiska prästgårds-exteriör "under lagligt skydd för framtiden bli bevarad". Ett problem som aktualiserades i detta sammanhang var att samtliga byggnader ej var i pastoratets ägo utan var, som nämnts ovan, uppdelade på ett flertal parter. Vid denna tid var huvudbyggnaden, vishusboden och bagarstugan i den södra flygeln, arkivet med underliggande källare, vedboden, "hemlighuset" och brygghuset s k "laga hus" tillhörande pastoratet. I deras ägo var f d arrendatorsbostaden (den norra flygelbyggnaden), stall- lada- och

garagelängan samt källare utmed Kyrkvägen men dessa betecknades som "icke laga hus".

Till Västra Tunhems församling hörde som nämnts ovan det timrade magasinet invid den norra flygeln medan f d drängstugan i den södra flygeln, svinhuset, hönshuset, vinkastet och lusthuset eller "paviljongen" var "nuvarande tjänsteinnehavaren tillhörigt".

Vid ovan nämnda gällstämman överläts dock samtliga byggnader i pastoratets ägo och samma år beslöts att "insynas" dem såsom "laga hus".

Västra Tunhems prästgård kom därefter att inregistreras som länets första byggnadsminne och kom tillsammans med Gunnebo slott, beläget strax sydväst om Göteborg att bli ett av de två första lagligt skyddade byggnaderna i Västsverige.

År 1949 kom den f d drängstugan i den södra flygelbyggnaden att genomgå en ombyggnad för att inrymma pastorexpedition med kontorsrum, tambur och väntrum. I samband härmed revs den äldre eldstaden, nya fönster sattes in, de äldre innandörrarna höjdes, en mellanvägg med glasad dörr insattes mellan tamburen och väntrummet och en ny ytterdörr tillverkades lik den gamla dörren till vishusboden. Väggar till ett planerat toaletterum uppfördes intill väntrummet varvid väggen mellan den intilliggande bagarstugan och slöjdboden flyttades. Då expeditionen flyttades ut från huvudbyggnaden till flygeln behövdes ej längre en ytterdörr mot gårdsplanen. Istället togs en ny inre förbindelsedörr upp mot kontorsrummet. Då arkivbyggnaden ansågs "så väl till form

och material" ansluta sig dåligt till äldre låga träbyggnaden inkläddes den med anslutande bred rödfärgad lockpanel varvid man även panelade över den äldre ytterdörren och de båda fönstren. Vidare ersattes det tvåkupiga tegeltaket med enkupigt lertegel "om möjligt gammalt". Vid årsskiftet 1974—1975 överflyttades pastorexpeditionen till nya lokaler i Vargön. Arkivet i Tunhem användes dock alltjämt för äldre handlingar.

Den norra flygelbyggnaden genomgick under 1940-talet en viss restaurering. Bland annat revs den äldre köksmuren. Byggnaden beboddes vid denna tid, då andra världskriget pågick, av militärer.

År 1950 ansågs flygelbyggnaden vara "i behov av skyndsam restaurering". Det dåvarande värmesystemet betecknades som "ytterligt farligt". Det var utdömt av brandmyndigheterna och ansågs vara nästan omöjligt att modernisera. I bostadsrummen fanns vid denna tid fyra kakelugnar från vilka två murstockar sammanfördes på den öppna vinden till en mittskorsten. Murningen som "ej saknar pittoreska drag" revs och ersattes av en helt ny murning med två skorstenar. Kakelugnarna i den västra delen av byggnaden togs bort men de två putsade tegelugnarna i de två äldsta bostadsrummen mot öster bevarades. I köket insattes en mindre värmepanna. I övrigt inreddes ett badrum intill förstugan mot gårdsplanen och trappan upp till den övre våningen breddades. På den öppna vinden mot väster bibehölls ett äldre mångspröjsat fönster med delvis handblåst färgat glas. De två gavelrummen mot öster "moderniserades utan allvarliga ingrepp med bibehållande av sin gamla karaktär. Dörrarna är bl a mycket vackra liksom golven". På gavelfasaden mot väster fanns under 1900-talets första årtionden en öppen förstukvist med valmat tak. Under slutet av 1940-talet ersattes denna av en veranda som av dåvarande landsantikvarie Sven Axel Hallbäck betecknades som "en tillfällig svale" som var "tämmligen misslyckad" och helst borde tagas bort. Detta gjordes dock ej i samband med ovan nämnda restaurering.

År 1970 anhöll pastoratet rivningstillstånd hos Riksantikvarieämbetet för det s k lusthuset beläget längst österut i trädgården. Byggnaden hade vid en besiktning 1970 bedömts vara i ett "ganska dåligt skick" och saknade enligt pastoratets uppfattning "allt intresse, utan

skämmer istället parkområdet där det är byggt". Pastoratet ansåg sig ha svårigheter att nödtorftigt underhålla "övriga för oss onyttiga uthus" och ansåg att det var skäligt att om inte rivningstillstånd beviljades skulle Riksantikvarieämbetet självt åta sig byggnadernas underhåll. Landsantikvarien menade dock att samtliga byggnader på prästgården var omistliga för helheten men ansåg att Riksantikvarieämbetets vårdsektion borde göra en utredning om möjligheten att ekonomiskt bidra till ett bevarande av byggnaderna. Ett statligt bidrag lät dock dröja ända till år 1981. Pastoratet hade då redan själva anslagit ett cirka sex gånger högre belopp för en exteriör renovering av prästgårdens samtliga byggnader. Arbetet som genomfördes under åren 1980—1981 omfattade en översyn, omläktning och nya enkupiga lertegeltak på samtliga byggnader (frånsett 3/4 av huvud-

byggnadens tak), utbyte av rötskadade syllar och panelbräder samt exteriör ommålning av samtliga byggnader.

År 1971 omregistrerades Västra Tunhems prästgård som byggnadsminne enligt 1960 års lag och nitton år senare ytterligare en gång enligt lagens senaste lydelse från år 1976. Enligt den senare får byggnaderna på prästgårdsområdet öster om "Kyrkvägen" inte utan länsstyrelsens tillstånd rivas eller flyttas eller exteriört förändras. Underhållsåtgärder som berör samtliga byggnaders exteriör såsom ommålning samt reparation av skorstenar, tak, brädfodring, fönster och stensockel, liksom underhåll av äldre fast inredning skall utföras på sådant sätt att byggnadernas kulturhistoriska värde inte minskas. Befintlig rumsindelning i huvudbyggnadens bottenvånings norra del (matsalen, salen och gavelrummen) skall bevaras. Inom ett på kartan markerat skyddsområde får vidare

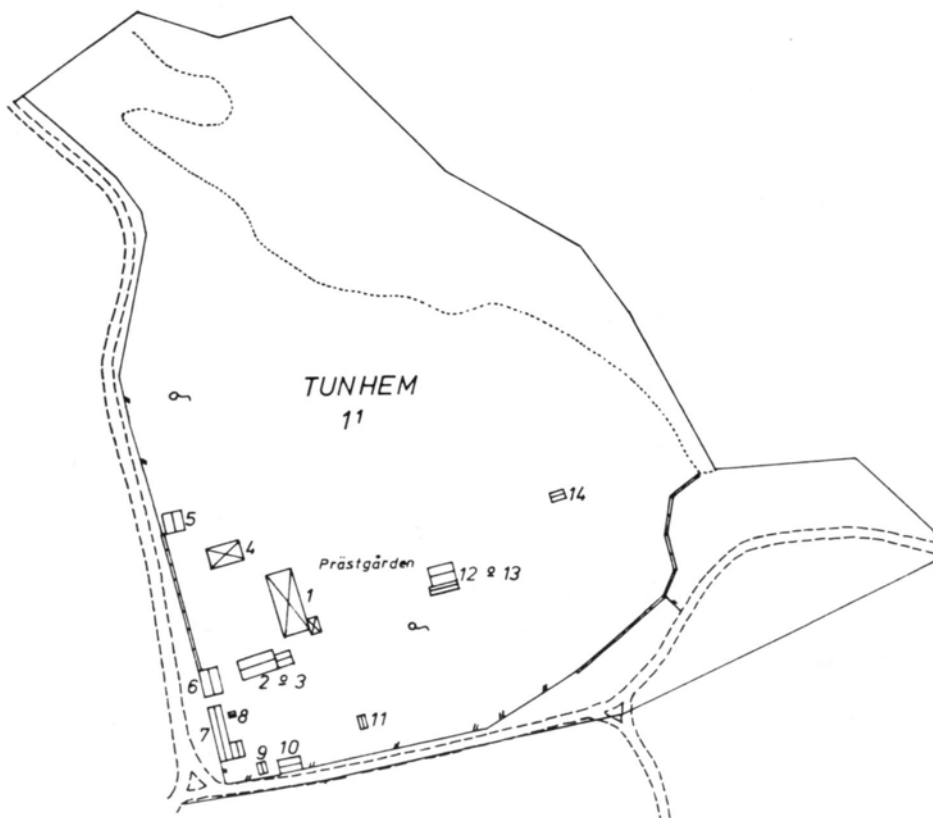
ingen ytterligare bebyggelse eller annan väsentlig markförändring förekomma.

År 1984 beviljade länsstyrelsen en exteriör förändring av den f d arrendatorsbostaden. Ombyggnaden innebar att den tidigare omnämnda västra gavelverandan som betecknats som "tämlichen misslyckad" revs för att ersättas av en förstuga lik den tidigare förstukvisten. Ombyggnaden innebar vidare en utökning av kökets yta genom att den äldre rumsinredningen med förstuga och skafferier mot den västra gaveln togs bort.

Västra Tunhems prästgård är idag med sina många välbehållna byggnader en av landets mest kompletta och bäst bevarade prästgårdsmiljöer. Carl von Linnés liknelse vid Tunhem som ett "jordiskt paradys" har därför blivit ett ofta citerat uttryck.

Annalena Nordström

Situationsplan över prästgården upprättad år 1938—1939 av Eugen Gorth. Beteckningar: 1. huvudbyggnad, 2 o 3. arkiv och expediton, 4. f d arrendatorbostad, 5. magasin, 6. gamla källaren, 7. garage, gamla stallet, 8. hemlighus, 9. svinhus, 10. vedbod, 11. hönshus, 12 o 13 brygghus och vinkast, 14. lusthus.

AUGUST I GRINDSJÖ hade känt sig dålig ett tag och åkte därför in till distriktsläkaren i Vänersborg. Efter undersökningen säger doktorn att han har fått äggvita i urinen. August ser då frågande på doktorn och säger: Då ä då stört omöjligt, vi har inte haft höns i Grindsjö på över 20 år!

LITTERATUR

Grefberg Hugo, Kyrkans jord. Skara stift i ord och bild. Stockholm 1949.
Hellekant Bengt, Borås. Torpa och Brämhults församlingars historia. Borås 1953.
Johansson Hilding, Tunhemsboken. Trollhättan 1965.
Kloo Adolf, V Tunhems prästgård, inregistrerad som historiskt minnesmärke. Västgöta-bygden 1949:3
Linnaeus Carl, Västgöta Resa år 1756. (Red. av Fries S Edlund L-E. Malmö 1978).
Lundén G, Tunhems Gäll, dess historia. Trollhättan 1951.
Nordström Annalena, Penningby krog — "Grundstugan". Länabygden III. (Utgiven av Länna hembygdsförening.) Norrtälje 1975.
Svensk uppslagsbok. Andra omarbetade och utvidgade upplagan, band 23. (prästlön sid 447) Malmö 1952.
Älvsborgs länsmuseum: klipparkiv, topografiskt arkiv, Vänersborgs musei bildarkiv.

EN ANNAN EPISOD handlar om när August i Grindsjö en dag besökte Nyrud där man just var i färd med att slakta julgrisen. Efter några slaktsupar förs så grisen ut på backen. Grisen som under sin uppväxt fått den allra bästa vård uppförde sig där mera som en kelen hund än som en gris. Den som skulle klubba grisen fick emellertid ingen riktig träff utan grisen sprang ifrån dem. Efter mycket besvär infångades så småningom grisen. Efter detta blev grisen så dummer så de gick inte te tala män, sa August. Vilket man kan förstå.